

Ett folk, en stat, en kultur? Mångkulturalism och nationalism

Nationalismen som ideologi har hamnat snett.
Liksom den allt mer radikala mångkulturalismen.
Hur kan många kulturer samlas inom en nation?

| av Hans Ingvar Roth

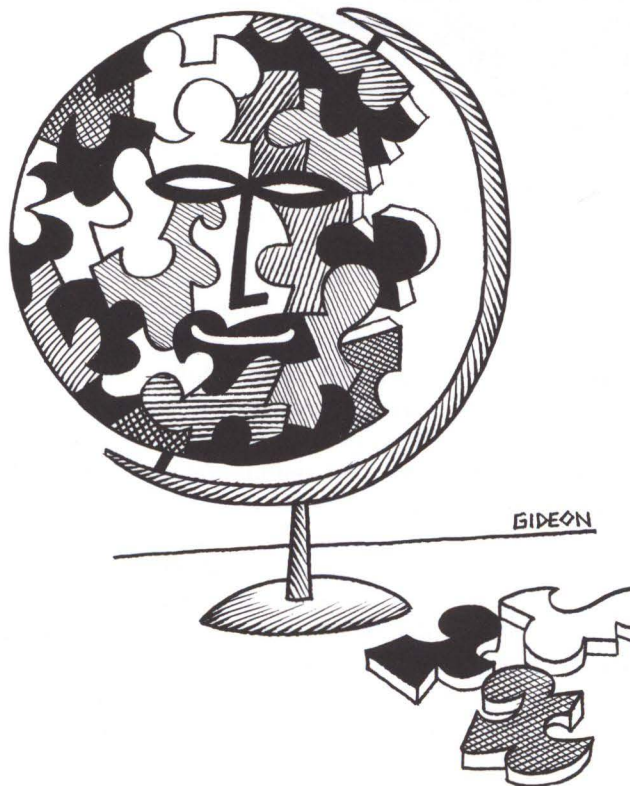
MÅNGKULTURALISMEN är ett av de mest debatterade fenomenen i dagens samhälle. Många människor har inte bara åsikter, utan också ytterst bestämda och kategoriska åsikter när det gäller det mångkulturella samhällets för- och nackdelar. Detta faktum har på flera sätt hämmat debattens saktighet.

I centrum för debatten står ofta den traditionella nationalstaten med dess credo om en stat, ett folk och en kultur. Det används både av mångkulturalismens kritiker och dem som försvarar den. Detta credo är inte speciellt gammalt. Det var framför allt i 1800-talets Europa som nationalismen som ideologi och primär identifikationsgrund växte fram. Den filosofiska inramningen gavs av filosofer i den romantiska traditionen såsom Johann Gottfried von Herder och Johann Gottlieb Fichte. I den praktiska politiken gavs ofta nationalismen en etnisk-kulturell skepnad, där den nationella identiteten förutsatte ett medlemskap i en historiskt grundad gemenskap. Minoriteter som inte tillhörde den etniska majoriteten uteslöts då i flera fall från den nationella gemenskapen och rätten till medborgarskap.

I en mer kulturellt präglad nationalism, där en

gemensam kultur snarare än ett etniskt ursprung betonas, har assimilation snarare än exklusion varit vanligt förekommande som minoritetspolitisk strategi. Projektet från majoritetens sida har varit att försöka assimilera olika minoriteter till den dominerande majoritetskulturen.

Flera västeuropeiska länder, exempelvis Sverige, har haft ett mer eller mindre assimilationistiskt förhållningssätt till olika minoriteter under en stor del av 1900-talet.

DEN ETNISKA nationalismen med föreställningar om en gemensam historia, ett gemensamt språk och mer allmänt en gemensam kultur hos landets medborgare har stått som modell för många nationella mobiliseringar genom historien. Men vi kan också se det i vår tid. Den etniskt färgade nationalismen har tex varit en påtaglig klangbotten i de baltiska staternas migrations- och minoritetspolitik. Några av de mest skrämmande exemplen på etnisk nationalism har vi sett i de våldsamma konflikterna på Balkan under de senaste åren. Mer eller mindre obskyra idéer om kulturell särart har här figure-

rat som försvar för olika etniska utrensningar.

Den revitalisering av det nationella som vi har bevittnat under det senaste decenniet runt om i världen har förvisso tagit sig många uttryck och hämtat inspiration från olika källor, men den har i flera fall varit en revitalisering av just den etniska nationalismen. Detta har skadat andra och civila former av nationalismen, exempelvis USA:s

konstitutionellt präglade nationalism. Nationalismen som ideologi liksom det nationella som identifikationsgrund har misskrediterats.

Det märks dels genom att många människor tänker på etnicitet då de hör begreppet nationalism, dels genom att debatten om nationalstaten i mångt och mycket förts av nationalstatens kritiker, globalisterna och regionalisterna.

I en del flagranta fall har den mångkulturella kritiken av en nationalstat helt enkelt bestått i att utmana den etniska majoritetens nationalstat med samma mynt, dvs. en etnisk "mikronationalism". När de eftertraktade värdena har uppfattats som i stort sett odelbara (fullständig och exklusiv kontroll över ett territorium och en stat) har konfliktnivån trissats upp och politiken har i mångt och mycket betraktats som ett nollsummespel. Den ena gruppens framgång, har varit den andra gruppens bakslag. Vissa erfarenheter i form av en historisk diskriminering har i flera fall förstärkt olika gruppers strävanden att göra sig fria från olika majoritetsbefolkningar.

UTÖVER DETTA FINNS OCKSÅ ett annat fenomen som skärper konflikterna – den "hierarkiska kulturuppfattning" som finns i de flesta samhällen. Olika grupper jämför sig med varandra på en prestigeskala. Kampen består här av att erövra en exklusiv ställning i förhållande till de andra grupperna.

Den mångkulturella debatten på de amerikanska universiteten har t ex präglats av en oförsonlig strid mellan "afrocentrister" och "eurocentrister". Afrocentristerna har velat upphöja den afrikanska kontinentens betydelse för världens kulturutveckling medan eurocentristerna istället har sett Europa som den kulturellt mest betydelsefulla världsdelen. På liknande sätt har vissa etniska grupper i olika konfliktladdade samhällen velat framhäva sin egna kulturer på bekostnad av andras.

Här står mångkulturalismen inför en av sina största utmaningar. Relationen mellan olika etniska grupper är ofta som ett imitationsspel, eller ett "lika för lika"-spel för att använda spelteoretikernas prosa. Man gör precis som den andre gör.

Vi kan se detta fenomen på många olika ställen i världen. Och det krävs inte många timmars bläddrande i historieböcker för att se dess historiska ursprung. Men det nya i dagens situation är att konflikterna finns *inom* nationalstaterna. Kampen mellan olika grupper gäller i dessa fall en total och exklusiv kontroll över en tidigare statsbildning (eller nya geografiska områden där de andra grupperna skall utestängas från inflytande och beslutanderätt). Det säger sig självt att detta har en starkt negativ inverkan på stabiliteten och freden i olika mångkulturella samhällen.

På samma sätt som nationalismen har likställts med den etniska nationalismen har mångkulturalismen i

många fall blivit synonymt med sådana politiska strävanden. Detta har också på olika sätt misskrediterat mångkulturalismen som ideologiskt och politiskt fenomen. Varje strävan från en minoritet när det gäller ett visst mått av kulturellt och politiskt inflytande uppfattas som ett steg på det sluttande planet till en militant etnisk "mikronationalism".

Visst kan man med fog hävda att de ställen där sådana konflikter varit levande är mycket speciella, dvs att det har skett under omständigheter som inte liknar en normal situation. Men det är delvis fel. Konflikttypen finns representerad runt om i Europa och det krävs inget sociologiskt skarpsinne för att se det även i Sverige. Även här har vi bevittnat situationer där en radikal mikronationalism ställts mot en etnisk nationalism i olika former.

NÄR MIKRONATIONALISMEN som filosofi och strategi inte fungerar, när den motverkar sitt eget syfte, är frågan: Hur skall då etniska grupper med skilda önskemål kunna samsas i offentligheten?

Vi kan dock tänka oss andra mer modesta uttrycksformer av en s k mångkulturell politik. Givet det självklara – att vi förnekar tanken på att den ideala statsbildningen är etnisk homogen – finns fyra övergripande politiska strategier. På ett litet grovt sätt kan vi benämna dem "uppdelning", "bortskyffling", "attitydförändring" och "nyskapande".

Uppdelning. Man kan för det första tänka sig att politiska strävanden i ett mångkulturellt samhälle i mångt och mycket handlar om företeelser som faktiskt går att "dela upp" mellan de olika grupperna. Detta kan t ex gälla skolundervisningen. Ett lands politik kan sedan länge ha varit präglad av en nationell läroplan som på flera sätt har lyft fram majoritetsbefolkningens historia och kultur. De olika minoriteterna i landet har under en lång tid uppfattat denna utbildningspolitik som orättvis eftersom de inte har fått någon representation i ämnen som historia och religionskunskap. Om de någon gång har blivit nämnda så kanske grupperna har beskrivits på ett stereotypt och ytterst kortfattat sätt. Den mångkulturella politiken syftar här till att göra läroplanen och den faktiska undervisningen mer inklusiv och "kultursensibel". Undervisningen eller utbildningen skall med andra ord "delas upp" på ett mer rättvist sätt än tidigare mellan de olika grupperna.

OM UTGÅNGSPUNKTEN ÄR att flera etniska och religiösa grupper tillhör samhället och att de har en historia att berätta, så strävar den mångkulturella politiken efter att de olika grupperna skall få sin beskärda del av den allmänna skolundervisningen. En sådan mer inklusiv uppdelning av undervisningen kan också betraktas som något vilket kan befrämja mer övergripande

samhällsvärden som de flesta grupper kan identifiera sig med, t ex förståelse, samhörighet och tolerans. Vi kan tänka oss många andra områden och företeelser där den rättvisa politiken består i att dela upp något som tidigare främst varit förbehållet en majoritetsbefolkning. Tankbara exempel kan här vara politisk kontroll över frågor som regionalplanering och skattepolitik.

Bortskyffling. Det är dock lätt att föreställa sig ämnen som knappast kan göras till föremål för några kompromisser i form av "uppdelningar" mellan olika grupper. Man kan i dessa fall inse att frågorna är viktiga och att det inte gäller sådant som går att kritisera på moraliska grunder. Vad som ligger närmast i åtanke är olika religiösa och livsåskådningsmässiga inslag. Den traditionella liberala staten (med utgångspunkt från den engelske upplysningsfilosofen John Lockes tankegångar) har i flera fall, och på goda grunder, velat "skyffla" bort konfliktstoff som har ett religiöst innehåll från den politiska, offentliga arenan. Utgångspunkten har varit att folk i allmänhet visar upp skilda uppfattningar inom religionens område och att den religiösa övertygelsen inte går att göra till föremål för något enkelt kompromiss-ande (eller någon eklektisk blandning).

Enligt liberalismen är det inte statens eller den offentliga sfärens uppgift att diktera vilken religion eller livsåskådning som medborgarna skall ansluta sig till. Får vi tro John Locke har inte statliga auktoriteter någon särställning när det gäller religiösa frågor utan det mest rationella och ändamålsenliga är istället att de religiösa frågorna skyfflas över till den privata sfären. Om inte kan följderna bli starka konflikter eftersom religion och livsåskådning av många medborgare ej uppfattas som några efemära fenomen. En "bortskyfflingsstrategi" kan t ex utmynna i att olika minoriteter erhåller någon form av kulturell autonomi, vilket kan innebära självbestämmanderätt i frågor med just religiösa och livsetiska dimensioner.

Attitydförändring. En tredje strategi för en mångkulturell politik gäller sådana frågor som på ett uppenbart sätt anses ha ett stort offentligt intresse. Man kan således inte skyffla bort frågorna från den offentliga arenan, men heller inte lösa frågorna genom en uppdelningspolitik.

ETT SLÅENDE EXEMPEL är valet av lingua franca-språk, dvs det språk som skall anses vara invånarnas gemensamma språk. Visserligen kan man tänka sig att olika minoritetsspråk görs till officiella språk inom vissa begränsade regioner där minoriteten har en stor befolkningkoncentration och en historisk förankring. Men, de flesta medborgarna kan ändå inse att det behövs ett gemensamt språk som utgör den minsta gemensamma nämnaren mellan de olika grupperna inom den offent-

liga och den privata sektorn. Det funktionella skälet att möjliggöra en kommunikation över gruppgränserna motiverar således ett lingua franca-språk.

Ofta blir lingua franca-språket majoritetsbefolkningens språk eftersom majoriteten har haft en påtaglig och långvarig närvaro i landets historia. De olika minoritetsgrupperna måste i en sådan situation hitta ett nytt förhållningssätt till landets lingua franca-språk så att det även upplevs som deras språk i någon mening. Vad som tarvas är med andra ord en attitydförändring från de olika gruppernas sida. Språket kan göras till minoritetens språk på flera olika sätt.

I Nya Zeeland, för att ta ett exempel, har maoribefolkningen i viss mån fått en mer familjär attityd till det engelska språket genom att det numera också innehåller flera betydelsefulla ord från maorispråket, som t ex hälsningsordet *kia oro*.

NATIONELLA SYMBOLER som flaggan och nationalsången är också präglade av majoritetskulturen. I en gammal statsbildning med flera olika befolkningsgrupper har majoritetskulturen ofta ett historiskt försteg genom att man på olika sätt har kunnat påverka den nationella rekvisitans innehåll och uttrycksformer. Ett land behöver dock en nationalsång och en flagga. I flera fall är det också realistiskt att tänka sig att en majoritetskultur är villig att avstå från att starkt förankrade traditioner skall avskaffas och ersättas med något nytt bara för att vissa minoriteter inte har någon direkt historisk koppling till traditionerna och sedvänjorna. Liksom när det gäller lingua franca-språket måste minoriteterna i flera fall finna ett nytt positivt förhållningssätt till majoritetskulturens sedvänjor. Detta kan bland annat ske genom omtolkningar och nya tillämpningar som eventuellt kan ge sedvänjorna en meningsfull innebörd för minoriteterna. Den kristna julhögtiden i USA har t.ex. givits en gruppsspecifik innebörd hos de svarta afrikanerna i form av julfirandet Kwanzaa.

I en stat som Sydafrika, vilken har präglats av långvariga konflikter mellan befolkningsgrupperna, har den vita befolkningens nationella symbolik uppfattats som djupt problematisk för den svarta befolkningen. Symboliken står på många sätt för det vita förtrycket genom historien och den påtagliga segregationen. I Sydafrika har man under senare år försökt finna nya uppsättningar av symboler, eller omtolkat gamla symboler som inte upplevts vara så stötande av den svarta befolkningen. Vissa kompromisser, eller "uppdelningar", har emellertid gjorts även inom detta område. Sydafrikas nya nationalhymn inleds t ex med den gamla ANC-kampsången "Nkosi sikel' i Afrika" och nationalsågens andra del är den gamla "Die Stem van Suid Afrika". Ett annat exempel av "uppdelningspolitik" på detta område är flaggans

utformning i statsbildningen Bosnien-Herzegovina där den kroatiska och den muslimska befolkningens symboler samsas på en och samma flagga.

NATIONELLA SYMBOLER skall ju emellertid enligt många uttrycka enighet eller samhällsgemenskap på ett estetiskt slagkraftigt sätt och olika kompromissförslag kan då i flera fall upplevas som bristfälliga. Förslagen kan dock i den rådande situationen vara de mest realistiska om grupperna inte har haft några mer långvariga konstruktiva möten med varandra.

Nyskapande. I mångkulturella miljöer där människor från olika grupper har haft få eller negativa erfarenheter av varandra stegras behovet av att skapa nya gruppöverskridande institutioner och symboler. Medborgarna i sådana samhällen ställs ofta inför utmaningen att finna nya gemensamma referenspunkter genom olika kollektiva projekt (som i en del fall också kan ha en offentlig prägel). Minst lika viktigt och kanske till och med viktigare är det också att det växer fram gruppöverskridande projekt och aktiviteter inom det civila samhället. Många författare i dagens mångkulturalismdebatt är noga med att understryka att den gamla traditionella etniska nationalismen måste ersättas med en s k civil medborgarnationalism. I en sådan avetnifierad nationalism är deltagandet i olika associationer och mer privata projekt en primär beståndsdel, liksom accepterandet av grundläggande mänskliga rättigheter. Genom att alltfler medlemmar från olika grupper möts inom konkreta projekt i det civila samhället växer också möjligheterna att skapa mer offentliga och institutionella uttryck för samhällsidentiteten.

Det finns flera exempel på olika folkgrupper som har kommit samman och samarbetat på ett fruktbart sätt i helt nya miljöer, t ex i form av gemensamma föreningar och organisationer.

Vi kan exempelvis dra oss till minne många av de konstruktiva möten som växte fram mellan de svenskar och norrmän som emigrerade till USA under slutet av 1800-talet. Speciellt i urbana miljöer som Chicago och New York samarbetade svenskar och norrmän på ett sätt som knappast hade ägt rum om de hade stannat kvar i sina hemländer under den aktuella tidsperioden. Det nya stora projektet att finna sig tillrätta i den främmande nordamerikanska miljön blev ett sammansvetsande kitt mellan de båda folkgrupperna. Den stora utmaningen i flera multietniska stater kan här sägas vara att skapa gruppöverskridande ytor som kan mildra tidigare konflikter mellan olika grupper. Att på något sätt få dessa att

präglas av just ett slags nybyggaranda kan förhoppningsvis bidra till att olika grupper kan närma sig varandra.

ALLA DESSA FYRA STRATEGIER kan sägas föreligga i det som vi kan kalla för en rimlig mångkulturell politik. Strategierna är teoretiska idealtyper som går att exemplifiera med olika exempel. Kontroverser kan dock uppstå när det gäller strategiernas gränsdragningar i förhållande till varandra. Vissa grupper kan anse att "bortskyfflingsstrategin" har haft en alltför dominerande roll i det mångkulturella samhället. Flera religiösa minoriteter menar t ex att ett stort problem med dagens politik är att livsetiska eller religiösa frågeställningar på många sätt lyser med sin frånvaro i den offentliga politiken. En del andra grupper tycker kanske att "attitydförändringsstrategin" används på ett alltför lättvindigt sätt när det faktiskt gäller frågor som det går att finna mer rimliga kompromisser i. Det finns nämligen risker med att majoritetsbefolkningen använder sig av en "attitydförändringsstrategi" (med hänvisningar till sin kulturs långvariga historia) för att peka på det orealistiska i att ändra

på vissa sedvänjor i samhället. Argument som pekar på det opraktiska eller det orealistiska att ändra vissa sedvänjor och symboler kan då lätt missbrukas av de krafter som ställer sig motvilliga till nya kulturella förändringar.

Detta är några enstaka exempel på vilka spänningsförhållanden som kan uppstå mellan de olika "mångkulturella strategierna". Vad som dock är

viktigt att understryka är att alla fyra strategier i någon rimlig och balanserad blandning behövs i det mångkulturella samhället, att bara luta sig på en strategi – som t ex många liberaler och konservativa gjort – är inte en framkomlig väg. Men att människor kan vara djupt oense om hur strategierna mer exakt skall utformas och förhålla sig till varandra. Vi får här följaktligen en förklaring till varför oenigheten kan vara så stor när det gäller utformningen av en s k mångkulturell politik i ett mångkulturellt samhälle. Det mångkulturella samhällets utmaning består således i att finna en så brett accepterad balans som möjligt när det gäller praktiserandet av dessa strategier.

En inte helt enkel uppgift. Men förhoppningsvis inte omöjlig.

Hans Ingvar Roth (hans.ingvar.roth@multietn.uu.se) är forskare vid Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet. Hans senaste bok är *Den mångkulturella parken* (Skolverket, Liber Distribution, 1998).

”Att på något sätt få dessa att präglas av just ett slags nybyggaranda kan förhoppningsvis bidra till att olika grupper kan närma sig varandra.”